

**LITERATURA TEOLOGICĂ DIN BANAT.
SCURTE PRECIZĂRI CRONOLOGICE ȘI DEFINITORII**

Preot dr. Daniel Alic

**THE THEOLOGICAL LITERATURE FROM BANAT.
CHRONOLOGICAL AND EPISTEMOLOGICAL REMARKS**

Abstract: Over time, Banat was called the region at the edge of empires, because in this geographical space, bordered by Mures, Tisa rivers and Danube rivers, civilizations and cultures merged. This cultural symbiosis was possible due to the historical developments of the area and due to the various dominions and influences that have succeeded here over time, and remains a mark of this region up to this day, being proved by the ethnic diversity from Banat and by the multicultural expressions existing here. It is understandable that such a space generated a rich theological activity of which little is known today, both from an epistemological perspective and from a chronological one. What was written in Romanian and what are the first theological projects developed in Banat? What value and how creative were these theological works? What were the main towns and areas in which this theological activity gain momentum? Here are some of the questions that the present study aims to answer in short. The conclusions constitute a starting point for a more comprehensive research, which would group and evaluate the theological writings from Banat, highlighting the importance and the impact of these texts. It should be noted that the present study is limited and considers only the Romanian-language theological literature printed in Banat – without any references to the printing activity from Arad – until 1948.

Keywords : literature, theological, Banat, culture, language

În decursul timpului, Banatul a fost numit ținutul de la marginea imperiilor, pentru că în acest spațiu geografic, conturat între râurile Mureș, Tisa și fluviul Dunărea, s-au contopit împreună civilizații și culturi diverse. Această simbioză culturală a fost posibilă din pricina evoluțiilor istorice ale zonei, care au așezat-o sub diverse stăpâniri și influențe, lucru vizibil și astăzi prin numeroase

exprimări multietnice și pluriculturale întâlnite în Banat. Un astfel de teritoriu a dezvoltat în mod firesc și o activitate teologică, puțin studiată sub aspectul ei cronologic și epistemologic. Ce s-a scris în limba română și care sunt primele întreprinderi teologice din Banat? Care este valoarea și autenticitatea lucrărilor teologice apărute? Care sunt orașele sau centrele zonale în care a existat o activitate teologică? Iată câteva dintre întrebările la care încearcă să răspundă în mod sintetic studiul de față și, în mod cert, direcțiile și concluziile acestora pot constitui puncte de plecare ale unei cercetări de amploare.

Vom face referiri și aprecieri doar pentru literatura teologică de limbă românească apărută până în Banat până în anul 1948, fără a include în cercetare orașul Arad, un important centru bisericesc și teologic care a beneficiat de mai multe scrieri pe această temă și care este situat geografic în Ardeal.

În arealul Banatului, încercările teologice au fost modeste până la înființarea Episcopiei Caransebeșului, în anul 1865. Contribuțiile caransebeșenilor Ștefan Herce și Efrem Zăcan și a lugojeanului Moisi Peștișel la realizarea Paliei de la Orăștie au fost sâmburii unei literaturi teologice care a rodit mult mai târziu. Odată cu înființarea eparhiei din orașul de pe Sebeș și Timiș s-a simțit și necesitatea unei școli teologice, care să pregătească viitorii preoți ai comunităților bisericești. Așa s-a întemeiat prima matcă a literaturii teologice din Banat, Institutul Teologic din Caransebeș. Până atunci teologii și cericii bănățeni care au scris teologie, de altfel puțini la număr, au fost foarte puțini. Îl amintim pe Nicolae Tinu Velia, primul protopop român al Vârșetului care a scris în domeniul teologic două lucrări principale: *Cele șapte virtuți sau fapte bune*, Brașov, 1847, 99 p. și *Istoria bisericească politico-națională a Românilor preste tot, mai ales a celor ortodocși orientali din Austria....* Sibiu, 1965, XXIV + 326 p.

Rădăcinile Institutului Teologic de la Caransebeș își au corespondență în școala clericală de la Vârșet,¹ care, la sfatul mitropolitului Andrei Șaguna, a fost mutată la Caransebeș în anul 1865, imediat după hirotonia și instalarea primului ierarh al Caransebeșului, episcopul Ioan Popasu.² Inițial, Institutul Teologic a funcționat cu doi ani de studiu, apoi, s-a trecut la o programă școlară formată din trei ani de studiu. Dezvoltarea în timp a acestui Institut a fost o cerință a vremurilor, Biserica și slujitorii ei fiind constanta cea mai principală a afirmării culturii și spiritualității românești din Banat.³ Primii profesori au fost George Peștean și Mihail Velceanu, apoi corpul profesoral s-a completat cu profesori de talia lui Filip (Filaret) Musta,

¹ Prot. conf. dr. Vasile Petrica, *Institutul Teologic Diecezan Ortodox Român din Caransebeș (1865-1927)*, Editua Episcopiei Caransebeșului, Caransebeș, 2005, p. 16- 19.

² P.S. Lucian Mic, Episcopul Caransebeșului, *Episcopul Ioan Popasu*, în volumul „Mărturisire și devenire în Episcopia Caransebeșului. Studii de istorie bisericească”, Editura Episcopiei Caransebeșului, Caransebeș, 2010, p. 27-28.

³ Dr. Dimitrie Cioloca, *Suprimarea Academiei Teologice din Caransebeș*, în „Foaia Diecezană”, Caransebeș, XLIV, 1929, nr. 17 din 28 aprilie p. 3-5.

George Mărginean, Vasile Mândreanu, Gherasim Sârb, Ioan Pinciu și mai presus de toți dr. Iosif Iuliu Olariu, teolog cu studii la Cernăuți, Lipsca și Erlangen, autor a numeroase cărți de teologie, de care s-au folosit cadre didactice și studenți teologi din Vechiul Regat, Bucovina și Transilvania, considerat părintele studiilor biblice din România.⁴ Prin scrierile teologico-istorice s-au remarcat George Popovici, protopopul de mai târziu al Lugojului, cu studii la Facultatea de teologie din Cernăuți, profesorii Patriciu Drăgălina și dr. Ioan Paul, cel dintâi legându-și întreaga viață de instituțiile diecezane și creând o operă istorică încă utilă, iar cel de al doilea fiind călit în spiritul cultural al ortodoxiei românești promovată Caransebeș. Alți teologi care au creat literatură teologică au fost dr. Dimitrie Cioloca, George Petrescu, dr. Vasile Loichița, dr. Petru Barbu și dr. Moise Ienciu.⁵ Nu trebuie uitați protopopul Caransebeșului, Andrei Ghidiu⁶ și Dr. George Dragomir protopopul Bisericii-Albe.⁷

Literatură teologică s-a dezvoltat la Caransebeș în mod firesc, după înființarea Tipografiei Diecezane. Profesorii amintiți mai sus au avut condițiile să-și tipărească operele și în special cursurile ținute la Școala de Teologie. Tipografia diecezană din Caransebeș a tipărit în perioada 1886-1918, peste 150 de titluri de carte, multe dintre ele teologice, iar după anul 1920 tipografia a publicat aproape în exclusivitate carte teologică. Dintre profesori, cei mai prolifici au fost Iosif Iuliu Olariu, Dr. Petru Barbu și Iosif Bălan.

Arhimandritul Iosif Iuliu Olariu, care avea catedra de Dogmatică și Studii Biblice, a fost un profesor remarcabil, care a lăsat în urma sa o vastă operă teologică. Manualele sale au fost folosite în învățământul teologic din întreaga Patriarhie română până aproape de zilele noastre. Îi apar la tipografia diecezană, printre altele: *Explicarea psalmilor din Orologiul (Ceaslov)*, 1901, 248 p.; *Introducere în cărțile Testamentului Vechi și Nou*, 1891, 381 p., *Manual de Dogmatică ort.*, 1906, *Manual de Teologie Dogmatică ortodoxă pentru institutele teologice ort. rom.*, 1917, 342 p.; *Manual de Tipicul bisericii ortodoxe orientale pentru elevii institutelor, teologice și pedagogice*, 1897, 58 p.; *Manual exegetic la Sânta Scriptura a Testamantului nou*, vol. II, 1911, 364 p.; *Epistola Sf. Apostol Pavel c. Romani, Corinteni, Gal. Și Efezeni*, 1910, 210 p., *Explicarea epistolelor S. Apostol Pavel către Filipeni, Coloseni, 1.2 Tesaloniceni, 1.2 Timotei, Tit, Filimon și Evrei*, 1913, 482 p.⁸

⁴ Vasile Petrica, *Institutul teologic diecezan ortodox român Caransebeș (1815-1927)*, Ed. Episcopiei Caransebeșului, 2005, p. 306.

⁵ Daniel Alic, *Eparhia Caransebeșului în perioada păstoririi episcopului Miron Cristea (1910-1919). Biserică și societate*, Editura Presa Universitară Clujeană/Editura Episcopiei Caransebeșului, Cluj-Napoca/Caransebeș, 2013, p. 225.

⁶ Prot. conf. dr. Vasile Petrica, *Institutul Teologic Diecezan Ortodox Român din Caransebeș (1865-1927)*, Editura Episcopiei Caransebeșului, Caransebeș, 2005, p. 195.

⁷ *Foaia Diecezană*, Caransebeș, XXVII, 1912, nr. 8 din 3 martie, p. 7.

⁸ P. Călin, *Tiparul românesc diecezan din Caransebeș, 1885-1918*, vol. I, Editura Banatica, Reșița, 1996., p. 77-79.

Lui Petru Barbu, un alt prestigios profesor și autor de manuale, i-au apărut de sub teascurile tipografiei diecezane: *Catechismulu religiei ortodoxe resăritene pentru școlile populare*, 1893; *Istoria sântă a Testamentului Nou*, 1900; *Istoria Bisericii creștine*, 1898; *Istorie biblice pentru elevii școlilor populare*, 1895; *Istorie religioase-morale, Manual de Istoria Bisericească pentru școlile medii*, 1914 etc. În manualul de *Istorie bisericească* el intercala lecții de istorie a României precum: *Formarea poporului românesc* „...*Întemeierea principatelor*”.⁹ O ediție din *Istoria bisericească* și două ediții din *Istorie bisericești* ale lui Petru Barbu sunt interzise, deoarece „*atât spiritul cât și conținutul cărților – istorioarele bisericești – neagă pe deplin ideia de stat maghiar, ba chiar stau în serviciul direcției contrare acesteia; sub forma de Istorie bisericească (autorul) vâra pe furis în școlile populare cu limba valahă din Ungaria istoria fictivă daco-romană; în fine nu numai că falsifică Istoria Ungariei, ci și teritoriul Ungariei îl împarte tendențios, în spirit daco-român*”.¹⁰ Autorul celor două volume este nevoit să elimine lecțiile de istorie națională din manualul de *Istorie bisericească*, însă acest lucru nu l-a împiedicat să le predea „împreună cu materia de religie – întreagă istoria neamului românesc...”¹¹.

Au apărut la tipografia diecezană și o serie de lucrări istorice (unele în seria „Biblioteca Noastră”) și lucrări cu caracter polemic, precum: *Iancu de Huniad, Numiri de localități, Turnul lui Ovid de Iosif Bălan; Din Istoria Banatului Severin*, de Patriciu Dragalina; *Biserica ortodoxă română din Bihor în lupta cu „unirea” 1700-1750*, de Nicolae Firu; *Date monografice referitoare la Bocșa-Montană de Mihail Gașpar; Conferințele învățătoarești, introduse de Episcopul Ioan Popasu (1866-1874)* de George Joandrea; *Topografia satului și hotarului Maidan*, de Sofronie Liuba, în colaborare cu Aurelie Iana; *Pentru Domnul V. Goldiș. Răspuns și reflexiuni*, de Nicolae Ionescu, *Novi Homines caransebesiensis*, de Petru Barbu etc. În 1909 apare *Monografia orașului Caransebeș*, de Andrei Ghidiu și Iosif Bălan. Andrei Ghidiu și Iosif Bălan sunt primii cercetători din Banat care folosesc, însemnările de pe vechile cărți de cult, ca sursă documentară.¹²

După anul 1927, Institutul Teologic s-a transformat în Academie și a avut o evoluție frumoasă sub aspectul profesorilor și a creației teologice. Școala a fost ilustrată de personalități importante ale teologiei românești ca: Ștefan Pop, Zeno Muntean, Petru I. David, Gheorghe Cotoșman, Laurențiu Busuioc, Petru Rezuș, Mircea Chialda, Ioan Pirca, Constantin Vladu.

⁹ Pavel Jumanca, *Amintiri. Anii tinereții*, Editura David Press Print, Timișoara, 2011, p. 48-49.

¹⁰ Gh. Cotoșman, *Profesorul Dr. Petru Barbu*, în „Anuarul Academiei Teologice din Caransebeș pe 1940-1941”, Tiparul Tipografiei Diecezane, Caransebeș p. XVIII.

¹¹ Pavel Jumanca, *op. cit.*, p. 48-49.

¹² Tiberiu Ciobanu, *Andrei Ghidiu – cărturar de seamă al Banatului*, disponibil pe: http://www.agero-stuttgart.de/REVISTA-AGERO/ISTORIE/Andrei%20Ghidu%20-%20carturar%20de%20seama%20al%20banatului%20de%20Tiberiu%20Ciobanu.htm#_ftn4, la data de 10.06.2016.

În această perioadă s-au publicat anuare bogate, cuprinzând nu numai date statistice, ci și studii de interes teologic, încurajând mereu profesorii la tipărirea de noi cărți. Această muncă trudnică este caracterizată în Anuarul Academiei, astfel: „o renaștere religioasă este acolo. Carte după carte, ca în jurul unei Universități, părăsește teancurile tiparniței marelui Popasu al cărui duh plamează peste oameni și locuri. Și cărți bune, scrise de tinerii profesori, bine pregătiți, într-o atmosferă calmă, Konisbergiană, de știință de meditații“.¹³

Scrieri teologice valoroase au fost cuprinse și în perioadicele bisericești: *Foaia Diecezană* (din 1886), *Calendarul Românilor* (din 1889) și *Altarul Banatului* (din 1944).

Încă de la apariție, în *Foaia Diecezană* s-au publicat multe documente privind istoria Bisericii ortodoxe din Banat, istoria națională, istoria învățământului românesc din această provincie.¹⁴ În paginile acestei publicații au apărut numeroase articole, comentarii, meditații și predici, traduceri, recenzii, din domeniul Vechiului și Noului Testament, semnate de profesori de teologie, preoți și teologi, precum: Iosif Iuliu Olariu, Petru Barbu, Petru Bizerea, Sinesiu Bistrean, Aurel Iana, Ioan Velovan ș.a. La acestea, se adaugă temele de morală creștină, ce urmăreau cultivarea virtuților omenești, a faptelor bune, înlăturarea păcatelor, a viciilor și a obișnuințelor rele.¹⁵

Un important spațiu se acordă creionării vieții și activității personalităților marcante ale Eparhiei: Ioan Popasu, Miron Cristea, Andrei Șaguna, Alexandru Mocsonyi, Dimitrie Țichindeal, Nicolae Popea, Vincențiu Babeș etc.

Din păcate, din anul 1948 profesorii de Teologie și preoții cu condei au fost reduși la tăcere, iar instituțiile care susțineau literatura teologică au fost închise la Caransebeș.

Un alt pol al literaturii teologice Bănățene a fost orașul Timișoara, însă producțiile teologice ortodoxe românești au fost posibile aici abia din anul 1920. Amintim publicațiile periodice *Biserica Bănățeană* și *Duh și Adevăr*, ambele cu existență între anii 1941-1948. Prima dintre ele a fost oficialul de presă al Episcopiei Timișoarei (înființată în anul 1939) și cea de-a doua o revistă cu tematică omiletică. Publicația *Duh și adevăr* a apărut a avut redactori și colaboratori de nădejde: prot. dr. Ștefan Cioroianu, consilierul cultural al Episcopiei Timișoarei (director) și din preoții Melentie Șora și Victor Vlăduceanu, pr. dr. Marcu Bănescu, consilier eparhial, preotul Traian Golumba, profesorul dr. Dumitru Belu, pr. dr. Gheorghe Cotoșman, vicarul eparhiei, protopopul Gheorghe Geția. Din anul 1947, revista *Duh și Adevăr* a căutat

¹³ *Anuarul Academiei Teologice ort. rom. din Caransebeș* 1940/1941, Caransebeș, 1941, *Cuvânt înainte*, p. 28.

¹⁴ Ioan Mățu, Marciana Corici, Mironică Corici, *Foaia Diecezană Caransebeș (1886-1918). Aspecte socio-culturale*, Editura Helion, Timișoara, 1999, p. 24.

¹⁵ Ionel Popescu, *Contribuția Fcii Diecezane la promovarea studiilor biblice în Banat (1886-1900)*, în vol. "Un crâmpeni de istorie: *Foaia Diecezană*, 120 de ani", Editura TIM, Reșița, 2006, p. 38-44.

să-și extindă lista colaboratorilor, cooptând pentru realizarea articolelor cele mai importante personalități teologice ale momentului. De la București amintim pe preoții profesori Iuliu Scriban, patrologii Dumitru Fecioru și Ioan G. Coman, Grigorie Cristescu, Gala Galaction, Toma Chiricuță; de la Sibiu consemnăm pe: Corneliu Sârbu, Dumitru Belu, Nicolae Mladin și Simeon Radu; din Timișoara pe Iova Firca, Ioan Petreună și Sofron Vlad. Caransebeșul era reprezentat de Laurențiu Busuioc și Gheorghe Cotoșman, iar Brașovul, Aradul, Clujul și capitala Bucovinei, Cernăuți, au avut câte un colaborator: Vasile Coman, Ilarion Felea, Florea Mureșan și Ștefan Slevoacă;

Trebuie să menționăm că la Timișoara s-a refugiat Academia Teologică din Oradea în urma Dictatului de la Viena (30 august 1940). În Timișoara au activat profesorii: Ștefan Lupșa, Ștefan Munteanu, Ioan Petreună și Cornel Givulescu;¹⁶ Dumitru Belu, Sofron Vlad, Dumitru Bodea și Teodor Savu.¹⁷ Dumitru Belu a publicat lucrările: *Maica Domnului în lumina imnelor liturgice* (88 pagini) și *În legătură cu valorile morale* (48 pagini), ambele în editura diecezană din Caransebeș, profesorul Sofron Vlad a elaborat o lucrare intitulată: *Mărturia Sfântului Apostol Pavel despre viața și învățătura Mântuitorului*.

Depart de a fi o cercetare cuprinzătoare sau măcar articulată despre literatura teologică din Banat, studiul de față dorește să atragă atenția asupra unui vast domeniu încă neexploatat științific. Vastă prin calitatea ei, scriitura teologică din Banat, cu centrele ei urbane de la Caransebeș, Lugoj, Timișoara și Oravița, cu o bună diseminare prin tipografiile bisericești și prin presa susținută de eparhii, poate constitui subiectul unei lucrări de amploare care să cartografieze nu doar operele mici sau mari, ci și sursele și resursele folosite, precum și influența și aplicabilitatea conținuturilor teologice pentru cei cărora s-a adresat.

¹⁶ Preot dr. Pavel Vesa, *Învățămintul Teologic de la Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2013, p.144.

¹⁷ Pr. prof. dr. Sorin Cosma, *Aspecte ale continuității învățămintului teologic în Caransebeș*, în „Altarul Banatului”. Anul XXII (LXI), nr. 4-6, aprilie-iunie 2011, p. 109-110.